

КІСС С. В.,
асистент кафедри правознавства
(Полтавський інститут економіки і права)

УДК 340.12

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Стаття висвітлює дискусійні питання вітчизняних науковців стосовно сутності поняття, основних ознак та правових аспектів соціальної держави в Україні.

Ключові слова: поняття соціальної держави, основні ознаки соціальної держави, правові аспекти соціальної держави.

Статья освещает дискуссионные вопросы отечественных ученых о сущности понятия, основных признаках и правовых аспектах социального государства в Украине.

Ключевые слова: понятие социального государства, основные признаки социального государства, правовые аспекты социального государства.

Article highlights controversial issues of national scientists about nature of concept, core topics and legal aspects of welfare state in Ukraine.

Key words: concept of welfare state, main features of welfare state, legal aspects of welfare state.

Вступ. Наукове дослідження змісту поняття «соціальної держави», яка за сучасних умов є визначальним чинником зародження цивілізованих засад розбудови української соціальної державності, дослідження сутності соціальної держави та її основних ознак було і є актуальною проблематикою у визначенні цього терміну як фактора розвитку та стабілізації правового і демократичного суспільства нашої країни.

Аналітичний огляд наукової літератури з даної тематики свідчить про те, що поняття «соціальна держава» характеризується різноманітним поглядом науковців. Досить часто зміст поняття соціальної держави, яке визначено різними його дослідниками, суперечать один одному, що на сьогодні, як на наш погляд, є одночасно і проблемою наукової галузі у сфері дослідження соціальної держави, і, зважаючи на динамічний розвиток науки, – стимулюючим поштовхом до нових наукових дискусій з метою створення концептуально виваженої та загальноприйнятої дефініції поняття соціальної держави, яке б відображало її істотні ознаки як демократичного, соціального та правового явища.

Серед вітчизняних учених, хто досліджував правову природу, правові ознаки та загальнотеоретичну характеристику поняття соціальної держави, вивчав питання співвідношення демократичної, соціальної та правової держави, аналізував історичні аспекти появи та розвитку концепції соціальної держави у зарубіжному та вітчизняному законодавстві, є фахівці різних галузей української науки, а саме: Н.Ю. Батура, О.В. Бермічева, О.С. Головащенко, Д.О. Єрмоленко, Ю.К. Зайцев, М.В. Кравченко, В.В. Мацокін, О.З. Панкевич, Я.І. Пасько, Д.Г. Севрюков, А.О. Сіленко, В.В. Сокурєнко, В.М. Співак, А.П. Супруненко, В.Б. Тропіна, С.А. Фаренік, А.А. Халецька, Л.О. Четверікова, Ф.П. Шульженко, М.О. Юрков, В.М. Якубенко, Л.В. Ярова та інші.

Постановка завдання. Результати проведеного системного аналізу наукової літератури, узагальнення вітчизняного та європейського досвіду наукового пізнання суспільного явища соціальної держави свідчать про те, що соціальна держава як галузь вітчизняних на-

укових досліджень ще перебуває в процесі свого становлення, попри те, що ця сфера науки є дуже давньою. З огляду на це, висвітлення дискусійних питань вітчизняних науковців стосовно сутності поняття, основних ознак і правових аспектів соціальної держави з метою реалізації її теоретичних і практичних досягнень, впровадження кращого вітчизняного та світового досвіду реалізації її засад є основним завданням цієї статті.

Результати дослідження. Зважаючи на суперечливість одного з вагоміших елементів теорії соціальної держави – визначення її поняття, звернімося до першоджерел – наукових праць деяких основоположників теорії науки про соціальну державу. Зокрема в працях відомого соціолога права і конституціоналіста Б.О. Кістяківського [1, с. 5, 8] стверджується, що засновником науки державного управління та вчення про соціальну державу, як головного інструменту матеріального і духовного розвитку громадян на основі свободи і соціальної справедливості, визнавався Штейн (Stein) Лоренц (1815–1890) – австрійський юрист, економіст [1, с. 331–332], який сформулював класичне визначення поняття соціальної держави. Визначаючи сутність соціальної держави, Л. фон Штейн писав: «Держава зобов'язана підтримувати абсолютну рівність у правах для всіх різних суспільних класів, для окремої особистості, що самовизначається, завдяки своїй владі. Вона має сприяти економічному та суспільному прогресу всіх своїх громадян, бо, зрештою, розвиток одного виступає умовою розвитку іншого, і саме в цьому сенсі йдеться про соціальну державу» [2]. Досліджуючи теорію соціальної держави Лоренца фон Штейна, російська вчена, доктор філософських наук, Л.М. Кочеткова у визначенні Лоренца фон Штейна виділила такі сутнісні характеристики соціальної держави. Перша – соціальна держава має зобов'язальну природу. Друга – соціальна держава не тільки зобов'язана, а й може виконувати свої функції. Третя – соціальна держава сама зацікавлена у виконанні взятих на себе обов'язків [2; 3].

З метою теоретичного відтворення, уточнення та визначення понятійного апарату феноменального політико-правового явища соціальної держави через її ознаки, застосовуючи логіко-семантичний та структурно-функціональний методи наукового пізнання, нами, в наведеному вище визначенні поняття соціальної держави, автором якого є Лоренц фон Штейн, узагальнено і виділено наступні істотні ознаки, котрі, на наш погляд, відображають природу соціальної держави та її сутність, а саме: 1) зобов'язальна ознака – виконання державою зобов'язань підтримувати абсолютну рівність для всіх різних суспільних класів та окремої особистості, що самовизначається; 2) ознака абсолютної соціальної рівності – визнання абсолютної рівності для всіх різних суспільних класів та окремої особистості, що самовизначається; 3) правова ознака соціальної держави – підтримувати абсолютну рівність у правах для всіх різних суспільних класів та окремої особистості, що самовизначається; 4) демократична ознака соціальної держави – завдяки своїй владі вона має сприяти економічному та суспільному прогресу всіх своїх громадян, бо, зрештою, розвиток одного виступає умовою розвитку іншого. Тобто, на наш погляд, умова підтримки абсолютної рівності у правах людини і громадянина є тим вихідним критерієм, який дає змогу віднести державу до числа демократичних, а відтак і цивілізованих.

Досліджуючи еволюцію ідеї, сутність та перспективи становлення в сучасній Україні соціальної держави, доктор політичних наук А.О. Сіленко ще у 2000 році стверджувала: «термін «соціальна держава» рідко вживається в державних документах, що свідчить про недооцінку важливості проблем, пов'язаних з формуванням такої держави». У дисертації вченою утверджується думка про те, що складність створення соціальної держави в Україні полягає в тому, що наше суспільство знаходиться в стадії переходу від старої суспільно-політичної системи до нової. На основі аналізу соціально-політичної ситуації в Україні у дисертаційному дослідженні авторкою зроблено висновок, що в даний час слід порушувати питання не тільки про становлення самої соціальної держави, але й про його передумови, тому що проголошення України соціальною державою недостатньо для того, щоб це стало реальністю. Необхідні передумови для становлення інститутів соціальної держави повинні створити динамічні економічні реформи, формування соціального ринкового господарства, демократичного громадянського суспільства і правової держави. Соціальною державою, за авторським визначенням, є держава, яка гарантує всім людям реалізацію їхніх прав і свобод,

рівні умови вільного розвитку і розвиток окремої особистості, соціальний захист нужденним, досягнення соціальної і політичної стабільності мирними засобами й в інтересах усіх членів суспільства [4, с. 3, 10, 13].

У результаті аналізу сучасної наукової літератури з проблематики визначення поняття соціальної держави О.З. Панкевичем у 2003 році було сформульовано загальну дефініцію такої держави та обґрунтовано її суттєві ознаки. Перша з них полягає у створенні юридичних і фактичних умов для самостійного забезпечення працездатною людиною для себе та для своїх близьких гідного життя, а також здійснення державою заходів щодо підтримки непрацездатних груп населення, принаймні, на рівні прожиткового мінімуму. Друга ознака соціальної держави – це забезпечення реальних гарантій реалізації економічних, соціальних і культурних прав, тобто прав людини «другого покоління». Третя ознака соціальної держави формується як комплекс заходів, спрямованих на створення й підтримання гармонійних відносин у суспільстві, на зміцнення соціального миру, стримування надмірного майнового розшарування населення. Відтак, стверджує дослідник, ці ознаки і повинні бути відображені у загальній дефініції такої держави: соціальна держава – це держава, яка, маючи за економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї; гарантує кожному прожитковий мінімум задля гідного життя існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві. Роблячи спробу визначити місце держави, що досліджується, у типологічних схемах (зокрема за формаційним критерієм), О.З. Панкевич доводить, що ознаки соціальної держави у повному обсязі можуть бути притаманні лише державі так званого соціально-демократичного типу [5, с. 8–9].

Уточнене розуміння соціальної держави, за твердженням В.М. Якубенка, було наведено в його дисертаційній роботі «Принципи соціальної держави: стан і перспективи їх реалізації в Україні» (2005 рік), відповідно до якого – це така держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю, створює індивідам рівні умови для матеріального самозабезпечення, надає соціальну допомогу особам, які опинилися у несприятливому економічному становищі, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя; перерозподіляє матеріальні блага відповідно до соціальної справедливості; і має за мету забезпечення громадянського миру та злагоди в суспільстві [6, с. 8, 12].

Аналіз змісту поняття «соціальна держава» дістав подальший розвиток у науковому дослідженні співвідношення соціальної та правової держави О.С. Головащенко (2008 рік), під якою авторкою пропонується розуміти державу, що активно реалізує широкомасштабну соціальну політику, сприяє здійсненню комплексу соціально-економічних, екологічних та культурних прав людини і громадянина в обсягах, що дозволяють втілити в життя конституційне визнання людини найвищою соціальною цінністю в суспільстві. Розкриттю змісту соціальної держави, як стверджує вчена, допомагає аналіз її ознак, серед яких слід виділити: забезпечення та захист прав і свобод людини і громадянина; взаємну відповідальність держави та людини; забезпечення соціальної злагоди і стабільності у суспільстві; проведення соціальної спрямованої політики тощо [7, с. 6, 12–14].

Доктор філософських наук Я.І. Пасько, досліджуючи теоретичні імплікації та історичні версії соціальної держави (2008 рік), визначив сучасний зміст поняття соціальної держави як інституту соціальної інтеграції, здатного відповідати критеріям соціально-культурного визнання різних суспільних груп, соціальної справедливості, ефективності та спільного блага. Лише держава, що відповідає переліченим критеріям, за твердженням науковця, може бути демократичною і правовою, чутливою до вимог різних суспільних груп. Аналізуючи перспективи розвитку цивілізованої соціальної держави в Україні, Я.І. Пасько зауважує: «можемо констатувати невідповідність українських політичних інститутів сучасним європейським параметрам. Відсутність традиції набуття комплексних прав громадянства, цивілізованої приватної власності перетворює сучасну Україну на неокорпоративну державу добробуту з притаманними для неї вимірами підлеглості та несвободи, пошкодженою тканиною життєвого світу. На відміну від

європейського досвіду, де традиції соціальної держави спиралися на певні мотиваційні чинники (традиції протестантської, а в сучасних умовах й інноваційної етики), українське суспільство є далеким від європейських ідеалів етичних настанов, які й є фундаментом прав, добробуту та людської гідності. Аналізуючи та вивчаючи українську версію соціальної держави, Я.І. Пасько зазначає, що українська модель державотворення стала продовженням спотвореної радянської версії соціальної держави. Спільним між цими формами владного устрою є типово негативне ставлення до усіх проявів свободи та ініціатив громадянського суспільства, руйнація сфери приватного та публічного, постійна репродукція самої себе, утвердження неокорпоративної власності привілейованими політичними та економічними групами. Не маючи змоги проводити ефективний моніторинг рівня бідності, оцінювати ефективність впливів на суспільство діючих соціальних програм, держава усувається від власної регуляторної функції справедливого перерозподілу, репрезентуючи приватні інтереси корумпованого чиновництва, пов'язаного з великим капіталом [8, с. 6, с. 11].

На основі аналізу теорії і практики будівництва Української держави за роки незалежності під час дослідження сутності та проблем політичної модернізації соціально-правової держави (2009 рік) доктором політичних наук Ф.П. Шульженком доведено, що заяви про розбудову демократичної, соціально-правової держави значною мірою залишаються політичними гаслами, оскільки така розбудова ведеться хаотично на фоні перманентних конфліктів між органами державної влади і всередині них. Нездійснена ж реформа судової влади робить процес будівництва такої держави суто імітаційним, а гарантії прав і свобод людини – міфічними. Науковцем доведено, що лише за умови сформованої правової держави можливе становлення її повноцінного соціального аспекту, створення правових засад переходу до соціально зорієнтованої економіки, всебічний розвиток інститутів громадянського суспільства. На основі порівняльного аналізу дослідником обґрунтовано та запроваджено в науковий обіг термін «соціально-правова» держава, який свідчить про системний синтез двох складників держави, підкреслює її відмінність від інших типів держав та її попередниці – правової і дає можливість виробити евристично виправдану стратегію дослідження цього соціального феномена і подальшого розвитку. Ф.П. Шульженком показано, що сучасна соціально-правова держава – це політична організація суспільства, влада якої будується за принципом поділу на законодавчу, виконавчу і судову, яка впорядковує життя суспільства на принципах демократії, верховенства права, справедливості і гуманізму, визнає, гарантує і забезпечує права і свободи людини і громадянина; забезпечує умови для досягнення високого рівня добробуту всіма його членами, усунення соціальних загроз, здійснення комплексу захисних функцій для громадян, що цього потребують [9, с. 8].

У дисертаційній роботі Н.Ю. Батури обґрунтовується, що до основних ознак, які притаманні соціальній державі та найповніше розкривають її сутність, слід віднести: формування та ефективне функціонування соціально-орієнтованої ринкової економіки, що становить економічну основу соціальної держави; організацію та здійснення державної влади на демократичних, правових засадах; цілеспрямовану розробку та виважене здійснення соціальної політики; забезпечення в суспільстві соціального миру та злагоди завдяки ефективній реалізації політики соціального партнерства; досягнення в суспільстві соціальної справедливості, яка в соціальній державі проявляється через оптимальне поєднання соціальної рівності та економічної свободи. Ці ознаки виступають як система, і лише наявність у держави їх усіх дає змогу говорити про неї як про соціальну державу. На думку дослідниці, соціальна держава може бути визначена як демократична, правова держава, яка характеризується провадженням економічної та соціальної політики, спрямованої на досягнення в суспільстві злагоди, соціальної справедливості та забезпечення добробуту всіх верств населення [10, с. 8].

На наш погляд заслуговує на увагу визначення поняття соціальної держави, що наведено в Енциклопедичному словнику з державного управління, як певного національного стандарту термінологічної системи у формі енциклопедії: «Соціальна держава (англ. «welfare State») або держава загального добробуту, у якій система соціальної безпеки в суспільстві відповідальна за добробут і розвиток громадян, враховує спектр соціальних вимог, здібнос-

тей, потреб та інтересів кожної людини. Соціальна держава гарантує для всього населення високий рівень якості та безпеки життя, надійний соціальний захист, справедливий розподіл доходів, мінімізацію соціальних ризиків, умови для самореалізації творчого потенціалу особистості. Соціальна держава розглядає людину як вищу мету та цінність суспільного буття, рівноцінного партнера щодо держави, суспільства, політичних партій, громадських організацій, нації, а суспільство – як соціальний простір, що забезпечує її всебічний розвиток і самореалізацію. Ця ідея є провідним принципом багатьох міжнародних правових документів, національних систем права багатьох країн світу [11, с. 655].

З огляду на наведене вище, слухним є твердженням доктора юридичних наук Д.Г. Севрюкова: «Майже кожне визначення поняття соціальної держави містить у собі вказівки на її функціональне призначення, цілі та завдання, що стоять перед нею. Дійсно цілісне розуміння соціальної держави, розкриття сутності і змісту її поняття потребує визначення основних функціональних напрямків діяльності [12, с. 79]. На думку Д.Г. Севрюкова, враховуючи сутнісні характеристики, соціальна держава – це система інститутів, органів та норм, яка здійснює соціальну допомогу нужденним верствам населення, забезпечує обов'язкове страхування соціальних ризиків, гарантує доступ до освіти та охорони здоров'я і характеризується легітимністю, реальністю виконання соціальної функції, здатністю систематично змінювати власну організаційну структуру і політику, а також суспільні відносини та норми з метою адаптації до нових історичних умов. Соціальна держава як складний політико-правовий та соціокультурний феномен, як стверджує науковець, проявляє себе на владному, інституційному та нормативному рівнях, які, як складові системи, доцільно пов'язані між собою та спрямовані на досягнення певних цілей. Сутнісними властивостями соціальної держави як системи в цілому, так і окремих елементів, є їх легітимність, а також фактична спроможність владних інститутів змінювати інституційні та нормативні основи. Це є відображенням діалектики внутрішнього змісту та зовнішньої форми, через яку розкривається сутнісна характеристика держави. Політична воля суверенної влади, зміст якої може бути результатом одностороннього рішення або консенсусу із суспільними інституціями, проводиться через правові форми [12, с. 78].»

Висновки. Результати аналітичного огляду наукової літератури з питань актуальної проблематики дослідження сутності соціальної держави та її основних ознак свідчать про те, що, незважаючи на різноманіття теоретичних концептів соціальної держави у поглядах науковців, соціальна держава є закономірним етапом розвитку теорії і практики правової та демократичної держави. Забезпечуючи демократизацію суспільства, проголошуючи верховенство права соціальна держава виступає основою реалізації інтересів і сподівань широких верств населення. З огляду на зазначене вище, вдосконалення правового регулювання в сфері соціальних відносин у процесі адаптування Україною європейських стандартів соціальної держави, задекларованих у ратифікованій Угоді про асоціацію з ЄС від 27 червня 2014 року, повинно ґрунтуватися на демократичних та правових тенденціях, ментальності українського суспільства, національних традиціях українців у прагненні до свободи, вільного розвитку та волевиявлення, самореалізації і рівноправності.

Список використаних джерел:

1. Кистяковский Б.А. Избранное: в 2-х ч. – Ч. 2 / Б.А. Кистяковский; [сост., автор вступ. ст. и коммент. А.Н. Медушевский] – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 376 с.
2. Кочеткова Л.Н. Теория социального государства Лоренца фон Штейна / Л.Н. Кочеткова // Философия и общество. 2008. – № 3. – С. 69–79.
3. Философский дискурс о социальном государстве: монография / Л.Н. Кочеткова. – М.: Инфра-М, 2012. – 216 с.
4. Соціальна держава: еволюція ідеї, сутність та перспективи становлення в сучасній Україні: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / А.О. Сіленко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2000. – 38 с.

5. Соціальна держава: поняття та загальнотеоретична характеристика: Автореф. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.З. Панкевич; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2003. – 19 с.
6. Принципи соціальної держави: стан і перспективи їх реалізації в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.М. Якубенко; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 21 с.
7. Соціальна та правова держава: питання співвідношення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.С. Головащенко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 20 с.
8. Соціальна держава: теоретичні імплікації та історичні версії: автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.03 / Я.І. Пасько; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 30 с.
9. Соціально-правова держава: сутність, проблеми політичної модернізації: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Ф.П. Шульженко; НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. – К., 2009. – 36 с.
10. Політичні передумови та чинники становлення соціальної держави: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Н.Ю. Батура; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
11. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.
12. Еволюція соціальної держави в Західній Європі: історико-теоретичні аспекти: монографія / Д.Г. Севрюков. – К.: «Талком», 2014. – 422 с.

МІХАЙЛІНА Т. В.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави
і права та адміністративного права
(Донецький національний університет)

УДК 340

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРОВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИ

У науковій статті здійснено всебічний аналіз співвідношення правової соціалізації особи та її правосвідомості. Наведено аргументи на користь того, що, з одного боку, всі етапи правової соціалізації відбуваються через правосвідомість особи, а з іншого боку, високий рівень правової соціалізації особи неминує призводити до підвищення рівня її правосвідомості.

Ключові слова: соціалізація, правова соціалізація, правосвідомість, співвідношення правосвідомості та правової соціалізації.

В научной статье всесторонне анализируется соотношение правовой социализации лица и его правосознания. Приводятся аргументы в пользу того, что, с одной стороны, все этапы правовой социализации осуществляются через правосознание лица, а, с другой стороны, высокий уровень правовой социализации неизбежно приводит к повышению уровня его правосознания.

Ключевые слова: социализация, правовая социализация, правосознание, соотношение правовой социализации и правосознания.

